

K+NDER
L☆GIC★A

Sabine Wassenberg

K + N D E R
L * G I C * A

FILOSOFEREN OP EEN
MULTICULTURELE SCHOOL

LEMNISCAAT

www.sabinewassenberg.com
www.wonderwhy.nl

Copyright © Sabine Wassenberg, 2017
Vormgeving omslag en binnenwerk: Marc Suvaal
Copyright © foto achterzijde: Ingrid Vente
Nederlandse rechten: Lemniscaat b.v., Rotterdam, 2017
ISBN 978 90 477 0945 9
NUR 730

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Druk- bindwerk: Wilco, Amersfoort

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de Benelux waardoor onnodig en milieuverontreinigend transport is vermeden.

Lemniscaat is een uitgeverij van kwaliteitsboeken op het gebied van filosofie, mens en maatschappij, kunst, psychologie, opvoeding en literaire non-fictie. U kunt zich kosteloos aanmelden voor onze digitale nieuwsbrief – met speciale aanbiedingen – via www.lemniscaat.nl.

Kinderlogica is opgedragen aan alle kinderen met wie ik heb mogen filosoferen in de afgelopen tien jaar. Dit boek is gebaseerd op mijn ervaringen als filosofiejuf op uiteenlopende basisscholen in Amsterdam. De fictieve klas die u hier voorgespiegeld krijgt, is een mix van bestaande personen uit verschillende klassen van verschillende scholen. Speciaal voor dit boek heb ik de mooiste, de schokkendste, de bijzonderste verhalen geselecteerd. De verhalen zijn stuk voor stuk authentiek, gebaseerd op waargebeurde gesprekken en gebeurtenissen.

– Sabine Wassenberg

Inhoud

FILOSOFEREN IN DE KLAS	11	
Verwondering is het begin van filosofie		11
Over de waarheid valt te twisten	15	
Radicaal bescheiden	22	
Burgerschap	24	
Mijn blinde vlek	28	
GELOOF	31	
‘De Is zijn geen moslims’	31	
Identificatie-probleem	37	
Complotdenken	39	
Was Charlie Hebdo echt?	45	
‘Ons geloof’	51	
Op de thee	62	
De bloeddorstige Profeet	68	
Moet je voor iedereen respect hebben?		71
‘Het staat geschreven’	82	
WIJ/ZIJ	87	
Koran-notities	87	
‘Ik ben Marokkaan’	89	
Expat of allochtoon	94	
‘Verboden voor moslims’	98	
Discriminatie & etnisch profileren		105

‘Hij beledigt onze God’	112	
Humor en debat	117	
‘Wilders wil ons weg hebben’		125
ONGELIJKHEID	131	
<i>Fifty-fifty</i>	131	
Hoofddoek, spijkerbroek en make-up		137
Minderwaardig	141	
Vluchtelingen & vreemdelingen		143
Nooit meer?	145	
Kun je zelf kiezen?	147	
Onbekend maakt onbemind		154
Zijn we allemaal gelijk?	156	
SEKS	161	
Bloemetjes & bijtjes, vagina’s & piemels		161
Seksuele moraal	169	
Homoseksualiteit	174	
Een blunder	180	
Homo’s en heilige geschriften		183
Geen vreemden meer	188	
Sexting	199	
EEN OPEN EINDE	205	
De dood van Achmed	205	
Ballonnen	213	
Poppetjes in je hoofd	215	
Dankwoord	225	
Noten	227	

Misschien moeten we een nieuw woord verzinnen voor de antwoorden bij filosofie. Het is niet goed of fout, het is niet ja of nee, maar allebei tegelijk. 'Jee'. Of 'na'.

– Joy, 11 jaar

Filosoferen in de klas

Verwondering is het begin van filosofie

11

‘Wie weet wat filosofie is?’

Ik heb me net voorgesteld aan de klas, een groep acht in Amsterdam-West. De leerlingen zijn rond de elf jaar oud. Ze hebben de gepaste aandacht die er altijd is als er een gastdocent komt. Ze staan helemaal open voor wat komen gaat. Voorzichtig gaan de vingers de lucht in. Ik sta voor het digibord en kijk naar de kinderen die in groepjes aan hun tafeltjes zitten. Zonlicht schijnt fris naar binnen door de grote ramen. Kleurige posters en gelamineerde A4'tjes met grammaticaregels hangen aan de muur. Met de vaste leerkracht op de dinsdag, juf Annet, heb ik al gemaaild om de lessen in te plannen. Ze ziet er warm en hartelijk uit, met een knuffelboezem waarbij kleuters vast graag op schoot zouden gaan zitten. Op mijn verzoek heeft ze naambordjes met de kinderen gemaakt, zodat ik ze meteen bij de naam kan noemen. ‘Marlies?’

‘Volgens mij is filosofie nadenken over het leven.’

‘Oké, heel mooi. Het heeft zeker heel veel met nadenken te maken. Over inderdaad *bijvoorbeeld* het leven. Waar kun je nog meer over filosoferen, denken jullie?’

Het is even stil. Even zie ik de klas als geheel en kijk ik uit over alle hoofden. Veel donkerbruin of zwart haar en een getinte huidskleur, één hoofddoekje en een aantal blond en een lichte huidskleur.

kleur. Ze weten natuurlijk nog totaal niet welke van hun eigen vragen echt in het terrein van de filosofie zouden passen.

Marlies vervolgt: 'Ik bedoel dus bijvoorbeeld: wat is de zin van het leven?'

Fijn dat er eentje het ijs breekt! Marlies kijkt intelligent en een beetje stoffig uit haar ogen. De stapel dikke boeken op haar tafel doet vermoeden dat ze een boekenwurm is. **Als ik haar met een dier zou moeten vergelijken, lijkt ze een beetje op een muis.**

12

'Dat is inderdaad een filosofische vraag. Heel goed. Wie weet er nog een?'

De arm van Mohammed hangt zwaar in de lucht. Lijvig en onhandig zit hij in een voetbalshirt achter zijn tafeltje dat bijna te klein is voor hem. Ik knik dat hij de beurt heeft. Voorzichtig probeert hij: 'Hoe de aarde bestaat.'

'Hoe de aarde is ontstaan bedoel je, toch?' vraag ik aanmoedigend. 'Een heel mooie vraag... Hoe is niet alleen de aarde, maar het hele universum met alle planeten en zonnen eigenlijk ontstaan?' En ik richt me op de hele klas om deze bizarre vraag zo **in-**dringend mogelijk over te brengen.

Regilio: 'Hoe zijn de mensen ontstaan?'

'Ook een mooie.'

Dan geef ik zelf nog wat voorbeelden. 'Kun je verliefd worden op een robot? Wat is vriendschap? Mogen mensen scheiden als ze getrouwd zijn? Moeten games waarin geweld voorkomt verboden worden? Is de doodstraf een goede straf?'

Dan komt Joy met een mooie: 'Moeten sigaretten verboden worden?' Ze kijkt er verbaasd bij, verbaasd dat ze ook een vraag heeft bedacht.

Felicity ziet eruit alsof ze al vijftien is, vroegrijp. Ze zegt: 'Kun je op meer jongens tegelijk verliefd worden?'

Sommige kinderen lachen.

'Heel goed! Dit zijn allemaal vragen om over te filosoferen', zeg ik en Felicity kijkt met een trotse glimlach om zich heen.

‘Filosoferen is nadenken en praten over vragen waarop niet één “goed” antwoord is te geven. En dan bedoel ik niet zo’n vraag als “Hoeveel zandkorrels zijn er in de Sahara?”, want als je maar lang genoeg zandkorrels zou gaan tellen, dan zou je wél een antwoord hebben. En er is maar één “goed” antwoord op die vraag, namelijk bijvoorbeeld: precies vijfhonderdduizend triljard, drie miljard vijftienhonderd miljoen, negenduizend driehonderdeenennegentig.’ Ze lachen. ‘Maar als we filosoferen, is er dus niet één “goed” antwoord en kun je nooit zeggen wie er gelijk heeft. We kunnen alleen maar onze meningen geven en steeds dieper nadenken. Dat merken jullie vanzelf. Want dat gaan we de komende lessen doen.’

13

Ik heb ze een plastic mapje gegeven met daarop een etiket-sticker van onze organisatie WonderWhy, waarop hun naam geschreven kan worden. Ook staat er de tekst: ‘Filosoferen is nadenken en praten over vragen waar niet één “juist” antwoord op is.’ Voor het geval ze het even kwijt zijn. In het mapje zit een wit vel voor aantekeningen en rode, groene en oranje stembordjes voor het spel dat we straks gaan spelen.

Als start-opdracht moeten ze zelf een filosofische vraag opschrijven. Daarna mogen sommigen hardop hun vraag voorlezen. Eerst loop ik even rond en ik zie dat Achmed heeft opgeschreven: ‘Wat is leven?’

Ik vraag Achmed de zin hardop voor te lezen, zodat de hele klas kan meeluisteren, en dan zeg ik tegen hem: ‘Mooi, Achmed! Wat bedoel je daarmee?’

‘Nou niks, maar soms dan kijk ik naar mezelf en dan zit ik zo en kijk ik naar mezelf, niet in de spiegel ofzo maar gewoon, en dan denk ik bij mezelf van ja, wat is mijn leven?’

Ik vraag me even af of hij me voor de gek zit te houden, want dit klinkt te mooi om waar te zijn. Zijn getinte gezicht is bleek en daarin stralen lieve ogen.

‘Dat is wel een beetje eng, juf.’

Ik zeg: 'Ik ken dat gevoel heel goed. Dat kan inderdaad een beetje eng zijn. Ik heb er zelf een boek over geschreven.'

Verbaasd kijkt Joy me aan: 'Bent u schrijver, juf?'

'Ja', zeg ik, 'maar ik weet dus dat het wel een beetje eng kan zijn om zo diep te voelen dat je leeft, dat je bestaat. Dan ben je je even heel bewust van jezelf. Ik geloof wel dat als je dat soms hebt, dat je dan wijzer wordt.'

'Ja juf, maar als ik dan weer ga voetballen is het weer weg.'

14

Joy: 'Ik heb soms dat ik dan uit mijn ogen kijk, zo, en dan vraag ik me af of andere mensen het ook zo zien?'

Ayoub zegt: 'Mijn vraag is: waarom zijn moeders eigenlijk **be-**langrijk?'

En dan Chaima: 'En juf, soms vraag ik me af als ik mijn arm zo beweeg, hoe kan dat eigenlijk?'

Ik ben *flabbergasted*. Zouden ze elkaar hebben aangestoken, zouden hun vragen bij elkaar weer hetzelfde soort verwondering hebben geprikkeld? Ik geef ze een grote dosis bewondering, herhaal hun vragen, zeg dat ik ze ook superboeiend vind, geef geruststelling aan Achmed, en complimenten. Bij verwondering begint de filosofie, zei Plato.

Ik hou nu al van deze kinderen.

Thecla Rondhuis, een eminent kinderfilosoof, promoveerde in 2005 op haar proefschrift *Filosofisch talent* en schreef de boeken *Filosoferen met kinderen* (1994) en *Jong en wijs* (2001). Ik heb haar ooit geïnterviewd toen ik begon met het filosoferen met kinderen. Ze vertelde toen over de woorden: 'Eigenlijk is het heel gek...' Als je het goed doet, vond ze, als een filosofieles geslaagd is, dan heb je ze niet iets aangeleerd of bijgebracht, want bij filosofie gaat het niet over kennis. Of je les geslaagd is, kun je merken aan de '**Ei-**genlijk-is-het-heel-gek'-momenten. Als kinderen zelf in een bepaalde verwondering terechtkomen, dan is je les geslaagd.

Zulke momenten ben ik in de loop der jaren veel bij kinderen tegengekomen. Ze zeggen het er natuurlijk niet altijd letterlijk bij. Soms is het verpakt in een nieuwe filosofische vraag. Soms hebben ze de beurt niet eens, maar zie je het aan hun ogen, de verwondering. ‘Eigenlijk is het heel gek dat we liefde voelen, maar niet weten wat het is. Dat we elkaar door geluiden te maken kunnen begrijpen. Dat we sommige schilderijen massaal mooi vinden.’

Je kunt Plato’s citaat ‘Bij verwondering begint de filosofie’ ook omdraaien: door te filosoferen kom je in een verwondering. Je wordt je bewust van de ambiguïteit van woorden en concepten. Liefde. Communicatie. Schoonheid. De betekenis van een woord is een afspraak, maar waar verwijst dat woord eigenlijk precies naar in de echte wereld? Het is een moment waarop de normale vanzelfsprekende interpretaties van de wereld, die in het brein al aanwezig zijn, even aan het wankelen worden gebracht. Je kijkt met een lichte vervreemding naar die wereld en je vindt het niet ‘normaal’, maar ‘eigenlijk heel gek’. Dit kan gaan over de meest banale dingen. Het feit dat we allemaal schoenen dragen, dat we twee armen hebben, dat we muziek kunnen horen, dat er mannen en vrouwen bestaan, dat er ook dieren bestaan, dat we kunst hebben verzonnen en gemaakt, dat we gedachten hebben en dat we niet *niet* bestaan. Alles is eigenlijk wel verwonderlijk.

15

Over de waarheid valt te twisten

Na de introductie begin ik met het thema van de eerste les. ‘Deze les gaat over waarheid. Jullie hebben allemaal vast wel eens het woordje “waar” gebruikt. Klopt dat?’

Knikkende gezichten.

We beginnen het waarheidspel. Iedereen krijgt een briefje en ik schrijf op het bord: *Schrijf een zin op die waar is.*

Geen vraag met een vraagteken, leg ik uit, maar een zin met een hoofdletter, een werkwoord erin en een punt erachter. Het mag overal over gaan. Over school, over de politiek, over de wereld, dieren, planten, over gisteren, over wat je geleerd hebt op school of wat je gezien hebt op tv. Het is helemaal privé, je mag niet overleggen met je buurman of buurvrouw.

Sommige kinderen hebben onmiddellijk iets op papier.

16

‘Denk nog even kritisch na: is dit echt honderd procent, altijd en eeuwig, ongetwijfeld, vast en zeker waar?’

Ik neem de briefjes in en blader ze vast door om de meest discutabele te selecteren.

Felicity en Ayoub hebben nog een leeg blaadje. ‘Juf, ik weet niks’, zegt Felicity wanhopig.

Ik fluister ‘Iets met rekenen, een som misschien?’ in haar oor en Ayoub spiekt intussen bij de buurjongen. Bij Felicity begint langzaam te dagen wat ik bedoel en dan zegt ze uitgebreid: ‘Ooo-oooh ja.’ Haar oorbellen zwieren en haar kettingen kletteren op haar haast volwassen decolleté.

Als ik alle briefjes heb ingenomen lees ik ze vluchtig door.

Giraffen hebben een lange nek.

Paarden hebben benen.

Ik heet Mo.

Wij hebben filosofieles.

De aarde is rond.

God heeft de aarde geschapen.

Allah bestaat.

Messi is de beste voetballer.

Mensen hebben zuurstof nodig.

Vissen kunnen zwemmen.

$3 + 1 = 4$

‘Ik lees er één voor. Wie hem heeft opgeschreven is nu even niet belangrijk: *De aarde is rond*. Nu zijn jullie de jury’, zeg ik. ‘Een heel kritische jury die moet beoordelen of dit zinnetje echt waar is. Honderd procent. Jullie mogen stemmen met de stembordjes die ik heb uitgedeeld. Groen staat voor waar, rood staat voor niet waar en oranje voor...’

‘Twijfel!’ hoor ik David roepen.

‘Inderdaad. Oranje staat voor: aan de ene kant wel en aan de andere kant niet. Dus oranje betekent niet: weet ik veel.’ Ze lachen. ‘Oranje wil zeggen dat je zó goed hebt nagedacht dat je én groen hebt én rood. Maar dan moet je wel voor allebei de kanten ook een argument hebben. Dus je moet kunnen uitleggen waarom!’

De bordjes gaan de lucht in. Eerst groen, maar zienderogen wordt er getwijfeld en zie ik ook een rode, bij Joy. Haar zachte verschijning, een roze bloementrui en lila legging, wordt aangevuld met een pittige blik in haar groene ogen waar lef uit straalt.

Dan volgen er ineens veel oranje bordjes.

‘Veel verschillende meningen, dat is mooi, dan kunnen we vast een goed gesprek hebben. Eens kijken... Werner, waarom heb jij groen?’

Werner kijkt verbouwereerd. Hij is degene met een gehoorapparaat; speciaal voor hem heb ik van juf Annet zojuist een ketting met een plastic microfoontje om mijn nek gekregen, waardoor mijn stemgeluid versterkt wordt.

‘Nou, de aarde is niet plat. Dat weten we. De aarde is een planeet.’

‘Oké’, zeg ik. ‘Nu gaan we naar iemand die een oranje bordje heeft opgestoken. Wie kan er een speld tussen krijgen, dat de aarde rond is?’ De blonde David met zijn spitse gezicht steekt zijn oranje bordje ijverig nog hoger de lucht in. Hij krijgt de beurt: ‘Nou, de aarde is niet helemaal rond. Eigenlijk is hij nét een klein beetje plat. Dus is hij ovaal.’

Instemmend gemompel.

‘Eigenlijk’, zegt Joy, ‘heb je op de aarde ook diepe zee, en soms berg. Dus dan is hij niet helemaal rond.’

Niet helemaal een perfecte ronde bol. Heel kritisch.

We gaan naar het volgende briefje: ‘*Messi is de beste voetballer.* Is dit waarheid?’

‘Nee!’ roepen er een paar. Zij zijn blijkbaar voor een andere club.

18 Regilio wil zich even verdedigen, blijkbaar is hij degene die het heeft opgeschreven. Hij ziet er zelf ook sportief uit met glad kroeshaar en een glimmend voetbalshirt, net als Mohammed. ‘Messi is wel de beste. Hij heeft de meeste goals gescoord en hij is de snelste.’

‘Ja, maar dat hoeft niet waar te zijn’, zegt Marlies. ‘Misschien is er wel een speler die niet op tv is, die tóch beter is!’

Mohammed, die het duidelijk wél met Regilio eens is: ‘Dan hadden ze hem toch wel gevonden en bij een voetbalclub laten spelen!’

‘Ronaldo is beter’, beweert David.

Joy: ‘Het is een mening!’

‘Oh’, haak ik in. ‘Misschien is het een mening, wie de beste voetballer is. Kan een mening waar zijn?’

Joy: ‘Nee!’

‘Waarom niet?’

Joy: ‘Een mening is gewoon iets wat je... vindt.’

‘Hmmm’, peins ik hardop met ze mee.

‘Het is geen mening’, houdt Regilio vol. ‘Als Messi de meeste doelpunten heeft!’

Ze voelen nu het verschil tussen feiten en meningen.

Om de spanning erin te houden gaan we door naar de volgende: $3+1=4$. Dit is de rekensom waar Felicity mee is gekomen. Is dit waar? De meesten denken dat dit snel afgelopen is. Klaar als een klontje. Toch?

Maar nee, Marlies steekt haar rode bordje hoog in de lucht in. Zo iemand waar je als juf altijd op kunt rekenen.

‘ $3+1=4$ hebben we afgesproken, maar we hadden het ook anders kunnen noemen. En dan was $3+1$ gewoon 5 bijvoorbeeld’, zegt ze.

Ah, nu is de rest van de klas ook meteen weer betrokken.

‘Of...’ zegt Joy, ‘misschien zijn ze wel een nummer vergeten in de geschiedenis. Een nummer tussen 7 en 8 bijvoorbeeld.’

‘Ja?’ vraag ik. ‘Welk nummer zou dat dan zijn?’

‘7,5!’ zegt David.

‘Dat bestaat al!’ roept Marlies met een koor van andere kinderen.

Beschaamd druipt David af, maar ik wil hem en de rest nu niet verliezen, dus ik moet zelf wat inbrengen. ‘Als we nu een ander nummer tussen 7 en 8 zouden plaatsen, met z’n allen, de hele wereld, bijvoorbeeld $\frac{7}{8}$ ’, zeg ik terwijl ik het tekenje op het digibord schrijf, ‘is er dan echt ook een getal tussen 7 en 8?’

Ja, knikken er een paar.

Nee, schudden anderen.

Dit is ingewikkeld. We raken de essentie van de filosofie van de wiskunde. Een diepe kentheoretische vraag: is ons getallenstelsel zoals het is omdat we het zo hebben afgesproken, en had het dus ook anders kunnen zijn. Of is het getallenstelsel echt wáár en correspondeert het met de enige echte werkelijkheid?

Joy lijkt een glimp van deze diepgang te hebben opgepikt, want als ik haar de beurt geef, spreekt ze met haar dromerige stem: ‘Maar bijvoorbeeld voor een baby is $3+1$ geen 4. En voor een dier ook niet.’

‘Ja, maar dan is het nog wel zo, alleen zij snappen het niet’, zegt David, de nuchtere, wetenschappelijke van het stel.

‘De vraag is’, zeg ik, ‘we hadden het misschien wel anders kunnen noemen, maar had het ook anders kunnen zijn?’

‘Dat kun je niet weten’, zegt Achmed. Het lijkt wijs, maar ik vermoed dat hij nu gewoon even afhaakt.

‘Misschien op een andere planeet, kan het daar wel’, zegt Wouter. Later begrijp ik dat hij alles weet over de planeten. En dat er daar eventueel andere wetten of zelfs andere wiskundige principes zouden kunnen bestaan, is een mooi gedachte-experiment.

‘Eigenlijk weet je nooit iets zeker’, zegt Stefanie. Ze springt dus plotseling op metaniveau. ‘Eigenlijk bestaan feiten helemaal niet.’

‘Ja’, voegt Joy toe, ‘want nu denken wetenschappers dit, maar morgen kan het anders zijn...’

20

De klas bevestigt dit in een behoorlijke consensus.

‘Nou, dat denk ik niet, want $3+1=4$ blijft wel gewoon een feit’, protesteert Wouter.

Ik besluit er een moeilijk woord in te gooien bij de afsluiting: ‘Wat ik hoor is dat de meesten van jullie heel waarheidsrelativistisch zijn ingesteld. Dat betekent dat je denkt dat je niet makkelijk kan zeggen: “Dit is de waarheid.”’

‘Maar Rood is rood is echt wel gewoon waar, hoor’, zegt David stellig met een bekakt accent.

Stefanie: ‘Het is net als met die baby of dieren, juf. Als ik zeg: “Deze trui is zwart”, dan vindt een kleurenblinde het misschien weer grijs.’

Ha, we zijn in het kleurenrelativisme beland, waarvan ik weet dat kinderen dat altijd leuk vinden om over na te denken.

‘Misschien is wat ik zie rood en wat hij ziet zwart en noemen we het gewoon hetzelfde’, zegt Marlies.

‘Ja, maar wat je ziet is rood. Rood is rood.’ David blijft erbij. ‘En dat is dan wel echt waar.’

‘Maar als je het groen *noemt* is het dus groen’, zegt Joy.

‘Nee, de kleur is echt “rood”, maar je noemt het misschien **al-**lemaal anders’, bereikt David de conclusie.

De les eindigt met wat praktische opmerkingen. De kinderen mogen hun mapjes en naambordjes netjes in hun lade bewaren. Terwijl ze opruimen komt er nog een nawee van Manal. Ze zit er plotseling middenin: een keiharde verwondering. Ze roept haast verongelikt uit: ‘Eigenlijk kunnen we **niks** weten!’ We dénken het allemaal. En we kunnen niet ophouden met denken. En wat is denken eigenlijk? Het stopt nooit, want er is geen einde.’

‘Jawel’, zegt Ayoub, ‘de wetenschappers weten op een dag wel overall alles op, wat er beter is enzo.’

21

‘Nee, want 3+1... ik bedoel, wat ís dat eigenlijk?’ zegt Manal verbaasd. ‘We wéten het niet! We hebben het zelf bedacht. En waarom heet een boom niet *blaaaahhh*? En waarom heet Mohammed niet *bleehhh*? En waarom heet het bord niet *bluuhhh*?’

‘Die woorden zijn maar verzonnen, bedoel je dat?’ vraag ik.

Haar ogen zijn nog steeds groot. Manal is verbaasd, verwonderd over de wereld, de status van kennis en het fenomeen taal. Ik geef haar een groot compliment en kijk haar liefdevol aan.

Buiten gooi ik mijn tas in de bak voorop mijn fiets. Blij met deze leuke nieuwe klas die ik weer een serie lessen ga geven. Hier zit potentie in!

Het waarheidsrelativisme is iets waar ik vaker met een klas op terechtkom, anders dan in gesprekken met volwassenen, die het vaak niet prettig vinden als er aan hun verworven waarheden getornd wordt. Logisch, want een bouwwerk van ‘waarheden’ geeft een veilig gevoel. Kinderen zijn deze constructie nog aan het opbouwen en staan nog open voor alles wat komen gaat en ook voor alle vraagtekens.

Radicaal bescheiden

22

Toen ik zelf op school zat, slikte ik de informatie die er gegeven werd als zoete koek. Alle theorieën die werden aangereikt, leerde ik, omdat het moest. Het was allemaal wat ‘de wetenschap’ had onderzocht en dus ‘waar’. Pas tijdens mijn studie filosofie begon er iets te dagen, bij het vak wetenschapsfilosofie. Het zijn slechts ‘theorieën’, beelden van de werkelijkheid die (soms, tijdelijk) bruikbaar zijn. En dat is niet precies gelijk aan ‘de waarheid’. Waarom had ik dat nooit op school geleerd? Ik werd er een beetje moedeloos van indertijd.

Als ik de doelen van het filosoferen met kinderen zou moeten noemen, dan zou één ervan zijn: dieper inzicht krijgen in de aard van onze overtuigingen, meningen en kennis. Een kind leert door te filosoferen dat wat hij of zij denkt ‘een gedachte’ is, waarover je kunt communiceren en waarop iemand anders weer een andere gedachte kan poneren. Zo is die gedachte dus, zonder het concreet te benoemen, niet langer een klinkklare waarheid, maar iets waar je het over kunt hebben.

Een illustratie hiervan is het spel waarmee ik de serie filosofielessen ben begonnen: het waarheidsspel. Alleen deze oefening al schept een afstand tussen de leerling, als denkend wezen, en zijn belevingswereld. Plotseling is duidelijk dat wat hij of zij denkt of vindt, een waarheidswaarde heeft. Het kan ‘waar’ of ‘niet waar’ zijn.

Zonder dat ik dit letterlijk in de klas hoeft te benoemen, is het inzicht in de ambiguïteit van waarheid en daarmee de discutabele status van feiten en meningen, een waardevolle les. Zodra leerlingen dit doorhebben kan er in principe over alles gediscussieerd worden, met in het achterhoofd een gepaste bescheidenheid. Kinderen leren immers: ‘Ik denk dit nu, maar een ander heeft ook argumenten voor zijn of haar positie en dus récht op die positie.’

En soms zelfs: 'Als ik nu een goed argument hoor van een ander, kan ik zelf misschien van mening veranderen.' Dit inzicht kan bevrijdend werken, ook voor volwassenen.

Samen met filosofe en juriste Maaïke Merckens heb ik in 2008 de organisatie WonderWhy opgericht, een organisatie die zich bezighoudt met het groot maken van filosoferen met kinderen en jongeren. Als Maaïke en ik trainingen geven aan volwassenen zeggen we altijd: 'Regel nummer één om te leren filosoferen met kinderen of jongeren of wie dan ook, is het aannemen van de socratische houding.' Socrates leefde in de vijfde eeuw voor Christus in Athene en viel iedereen die maar wilde luisteren lastig met filosofische vragen. Gaf iemand een antwoord, dan volgde er een nieuwe vraag: 'Waarom? Hoe zit dat dan precies? En is dat dan goed of slecht? Maar geldt dat altijd? Maar stel nou dat...?'

23

Niet alleen het eeuwige doorvragen is de reden dat wij Socrates als schoolvoorbeeld nemen. Een belangrijke uitspraak van Socrates is: 'Ik weet alleen zeker dat ik niets zeker weet.' Ik kom er steeds meer achter wat hij precies bedoelt. Het is een soort inzicht dat je door te filosoferen, óók met kinderen, kunt krijgen. Als je goed over een filosofische vraag nadent, kom je er vaak juist achter dat er geen sluitend antwoord is. Als je je mening maar goed genoeg zou onderzoeken, dan wéét je uiteindelijk dat jouw mening slechts een mening is: een keuze zonder absolute waarheidswaarde. En ook hier kun je weer over filosoferen: 'En als er geen absolute waarheid is, is dát dan eigenlijk wel waar?'

Zolang ik me opstel als Socrates, geef ik de leerlingen alle ruimte voor hun eigen gedachten en meningen. De mening van de meester of juf is niet meer dé waarheid. Op die manier vindt er een verschuiving plaats in de klas: leerlingen gaan zelf de verantwoordelijkheid nemen voor hun eigen gedachten en redeneringen.

Burgerschap

Meestal als ik vertel dat ik filosofer met kinderen, krijg ik enthousiaste reacties. ‘Kinderen kunnen nog zo lekker open en onbevangen denken!’ Dat klopt.

24

Ook zijn veel mensen ervan overtuigd dat filosoferen nuttig is voor het kritisch leren denken, juist nu iedereen maar zijn mening roept op het internet. Naast het kritisch denken is er ook een grote behoefte aan onderwijs dat is gericht op het ontwikkelen van eenentwintigste-eeuwse vaardigheden. Het top-down onderwijssysteem uit de vorige eeuw was daar nog niet op ingericht. De vaardigheden van probleem-oplossen, creatief denken, kritisch denken, zelfregulering, sociale en culturele interactie, samenwerken en communiceren worden door het filosoferen ook zeker ontwikkeld.

Als Maaïke en ik het fenomeen filosoferen met kinderen proberen te verkopen aan opdrachtgevers, benoemen we ook vaak de sociale effecten die filosoferen veroorzaakt: leerlingen leren goed te luisteren naar wat een ander inhoudelijk zegt, goed te formuleren en emoties te kanaliseren. Zodra een kind begrijpt dat iemand anders ook een mening mag hebben en dat het zelf de waarheid niet in pacht heeft, brengt dat meer tolerantie voor de ander. Maar de kern is dat een kind leert zelfstandig te denken. Zelfdenkzaamheid. Leerlingen hoeven tijdens de filosofieles niet de meester of de juf na te praten, maar ze zijn geheel verantwoordelijk voor hun eigen mening. Deze verantwoordelijkheid blijken kinderen erg leuk te vinden.

Toch blijf ik het vreemd vinden dat we filosofie nog met secundaire effecten aan de man moeten brengen. Filosofie is een vak, net als taal, wetenschappen, beeldende kunst, lichaamsbeweging, rekenen en muziek. Filosofie speelt van oudsher een grote rol in alle culturen. Het gaat om vragen stellen en dieper doordenken.

Filosofie focust niet op de feiten in de wereld, maar onderzoekt de interpretatie ervan. Filosofie vraagt zich bijvoorbeeld af wat goed en wat slecht is, wanneer je iets zeker weet en of wat we kunnen zien het enige is dat bestaat.

Iedere filosofieles van ons programma behandelt in ieder geval één filosofische vraag. Een vraag waarop niet een 'juist' antwoord bestaat. In de les kan ik soms een filmpje laten zien of een andere stimulus gebruiken en ook andere werkvormen toepassen: een spel spelen, in groepjes werken of iets opschrijven. Maar de les draait om het nadenken over de filosofische vragen en het onderzoeken en beargumenteren van de eigen gedachten. Zo wordt een overtuiging niet iets dat je vanzelfsprekend met je meedraagt, maar iets waarop je kunt reflecteren.

25

Maaïke Merckens en ik zijn nu zo'n tien jaar bezig met filosoferen met kinderen. Beleidsmakers van het Amsterdamse stadsdeel De Baarsjes wilden na de moord op Theo van Gogh in 2004 doen wat ze konden om eventuele radicalisering tegen te gaan. Er werd gesproken over radicale broeinesten en dit proces kon al op de basisschool beginnen, was de gedachte. Maaïke en ik mochten een programma ontwikkelen waardoor de tolerantie groeide en het kritische denken van kinderen werd bevorderd. Natuurlijk klonk de term 'anti-radicaliseringsprogramma' niet aantrekkelijk voor een school om te laten plaatsvinden in de klassen. Daarom heette het programma 'Burgerschap', het eufemisme dat in het beleid landbreed werd gebruikt.

Burgerschap was *hot*. Burgerschapsvorming was de nieuwe doelstelling die een plek begon te krijgen in schoolvisies. Burgerschapsvorming werd in 2006 zelfs verplicht gesteld door het **mi-**nisterie van Onderwijs en kwam op de checklist van de Onderwijsinspectie. Hoe dit precies werd gecontroleerd was nog niet meteen duidelijk, maar Maaïke en ik sprongen in het gat in